

ZÁHADA
R • ZUMU

HUGO
MERCIER

H • ST

DAN
SPERBER

**ZÁHADA
ROZUMU**

**HUGO
MERCIER**

**DAN
SPERBER**

Copyright © 2017 Hugo Mercier and Dan Sperber

All rights reserved

Cover picture credit:

The Elisha Whittelsey Collection,

The Elisha Whittelsey Fund, 1966

Translation © Marek Sečkař, 2019

Czech edition © Host — vydavatelství, s. r. o., 2019 (elektronické vydání)

ISBN 978-80-7577-986-1 (Formát PDF)

ISBN 978-80-7577-987-8 (Formát ePub)

ISBN 978-80-7577-988-5 (Formát MobiPocket)

OBSAH

Úvod: Dvojí záhada 9

ČÁST I

ZPOCHYBNĚNÍ DOGMATU 23

- 1 Rozum před soudem 25
- 2 Útrapy psychologů 45

ČÁST II

POCHOPENÍ INFERENCE 61

- 3 Od nevědomých inferencí k intuicím 63
- 4 Modularita 80
- 5 Kognitivní oportunistus 89
- 6 Metareprezentace 104

ČÁST III

NOVÝ POHLED NA ROZUM 121

- 7 Jak používáme důvody 123
- 8 Může být rozum modulem? 143
- 9 Uvažování: Intuice a reflexe 164
- 10 Rozum: K čemu to je? 192

ČÁST IV

CO ROZUM DOKÁŽE A CO NE 221

- 11 Proč je uvažování předpojaté? 223
- 12 Kontrola kvality:
Jak vyhodnocujeme argumenty 242
- 13 Temná stránka rozumu 258
- 14 Důvod pro všechno 273
- 15 Světlá stránka rozumu 285

ČÁST V

ROZUM V DIVOČINĚ 299

- 16 Je lidský rozum univerzální? 301
- 17 Uvažování o morálních a politických tématech 325
- 18 Osamělí géniové? 343

Závěr: Nakonec přece jen chvála rozumu 357

Úvod: Dvojitá záhada

Žerou a pijí a následně to všechno vyměšují. Spí a chrápou při tom. Potí se horkem, třesou se zimou. Vede je chtíč. Páří se. Jejich narození a smrt nejsou na pohled nic pěkného. Zkrátka zvířata, lidé nejsou nic jiného než zvířata! Ovšem, jenže lidé, jedině lidé, jsou nadáni rozumem. Rozum je odlišuje, staví je vysoko nad ostatní tvory. Přinejmenším to tak odedávna říkali západní filozofové.

V naší hanbě, v našem pohoršení nad lidskou zvířecíostí nás mohl utěšovat alespoň poukaz na rozum, schopnost, díky níž jsou lidé vzdělaní a moudří. Vždy to byl spíše rozum než jazyk — zdálo se, že jakousi formu jazyka mají i jiní živočichové. Rozum spíše než duše — ta je zase příliš tajuplná. Díky rozumu byli sice lidé stále ještě živočichové, zvířata to ale přece jen nebyla.

Rozum: Kazová superschopnost?

S Darwinem přišlo zjištění, že veškeré rysy společné všem lidem nejsou darem od bohů, ale výsledkem biologické evoluce. A jelikož i rozum je takový rys, i on se musel nějak vyvinout. A proč ne? Copak přirozený výběr nevedl ke vzniku celé řady takřka zázračných mechanismů?

Vezměte si třeba zrak. Tuto neuvěřitelnou biologickou adaptaci využívá ke svému prospěchu většina živočišných druhů. Zrak spojuje specializované vnější orgány — oči — s jistými specializovanými částmi mozku, přičemž z různých vzorců stimulace oční sítnice dokáže vyvodit velice přesné informace o vlastnostech, poloze a pohybu vzdálených objektů. To je nesmírně složitý úkol, ve všech ohledech

mnohem složitější než úkol rozumu. Odborníci na umělou inteligenci se usilovně snaží vytvořit jak model zraku, tak i model procesu uvažování. Počítačový zrak je dosud v plenkách a zdaleka nedosahuje výkonu zraku lidského. Pokud jde ale o počítačový model procesu uvažování, říká se (možná poněkud optimisticky), že si vede dokonce ještě lépe než lidský rozum. Pokud se tedy mohl vyvinout zrak, proč ne rozum?

Převládá názor, že rozum — dokonce ještě víc než zrak — je víceúčelová schopnost. Rozum pozvedá poznávání do nových výšin. Zvířata rozumem nevládnou a jejich poznávání se musí spolehnout na instinkt; vědění a jednání čelí tím pádem drastickým omezením. S pomocí rozumu však poznávání dosahuje vyšší úrovně vědomostí ve všech oblastech a zaměřuje jednání na nové, ambiciózní cíle. Tak se to alespoň obvykle tvrdí. Ale počkat: je-li rozum opravdu taková superschopnost, proč se na rozdíl od zraku vyvinul pouze u jednoho druhu?

Je pravda, že některé mimořádné adaptace jsou poměrně vzácné. Jenom několik málo druhů — například netopýři — využívá echolokační systémy. Netopýr vydává ultrazvuk, který se odráží od ploch v jeho okolí. S pomocí této ozvěny je schopen okamžitě identifikovat a lokalizovat překážky nebo pohybující se kořist. Většina zvířat něco takového vůbec nedokáže.

Zrak a echolokace mají mnoho společného. Jeden úzce vymezený druh záření — v případě zraku světlo, v případě echolokace ultrazvuk — poskytuje informace důležité pro celou řadu kognitivních a praktických cílů. Proč je tedy zrak tak běžný a echolokace tak vzácná? Protože ve většině prostředí je zrak mnohem efektivnější. Echolokace je adaptivní pouze v takové ekologické nise, kde je zrak buď nepoužitelný, anebo má výraznou nevýhodu — například pokud bydlíte v jeskyních a lovíte v noci jako netopýři.

Je tedy rozum tak vzácný — nebo dokonce jedinečný, omezený na jediný druh — právě proto, že je adaptivní pouze ve velmi zvláštní ekologické nise, kterou obývají výhradně lidé? Tato fascinující možnost rozhodně stojí za průzkum. Neslučuje se ale s naším běžným pojetím rozumu jako schopnosti, která zlepšuje poznávání bez ohledu na prostředí, v němž působí, a úkol, jemuž se věnuje. Pochopit, proč pouze

několik málo druhů disponuje echolokací, je snadné. Pochopit, proč pouze lidé disponují rozumem, je mnohem těžší.

Vezměte si kola. Zvířata kola nemají. Proč ne?! Vždyť postavit vozidla s koly je mnohem jednodušší než postavit vozidla s nohama nebo křídly (stejně jako je mnohem jednodušší vyvinout modely myšlení než modely zraku). Jenže umělá kola se vyrábějí odděleně a až následně se připojí k vozidlu, zatímco biologická kola by musela vyrůst přímo *in situ*. Jak by mohlo být volně se otáčející kolo napojené prostřednictvím nervů a cév na zbytek těla, případně jak by mohlo fungovat, aniž by bylo připojené? Schůdná biologická řešení si dokážeme představit jen stěží. A to je jen část celého problému.

Aby se mohla vyvinout složitá biologická adaptace, musí jí předcházet množství evolučních kroků od primitivních předchůdců až po plně rozvinuté mechanismy, přičemž každou další modifikaci musí přirozený výběr upřednostnit (anebo ji alespoň nesmí eliminovat). Například složité zrakové systémy hmyzu, měkkýšů či savců se všechny vyvinuly z pouhých buněk citlivých na světlo; při tom prošly dlouhou řadou modifikací, z nichž každá byla buď adaptivní, anebo neutrální. Podobná řada adaptivních kroků od zvířat bez kol až po zvířata s koly byla zřejmě buď nemožná, anebo alespoň tak nepravděpodobná, že nikdy nenastala.

Možná je tedy rozum ve vztahu ke zvířecímu poznávání totéž, co jsou kola ve vztahu k pohybovému ústrojí zvířat: nesmírně nepravděpodobný evoluční výsledek. Třeba je rozum tak vzácný proto, že se musel vyvinout skrze řadu velmi nepravděpodobných kroků, a tak k tomu došlo pouze jednou, z evolučního hlediska velmi nedávno a ve prospěch jediného šťastného druhu — nás.

Ovšem ta řada kroků, skrze něž se rozum údajně vyvinul, zůstává tajemstvím. Zdá se, že rozum nezapadá mezi jiné, obvyčejnější kognitivní schopnosti lidí o nic lépe, než zapadají superschopnosti Supermana nebo Spider-Mana mezi jejich běžné lidské vlastnosti. Mohli bychom samozřejmě tvrdit, že rozum vůbec žádná biologická adaptace není: spíše je to něco jako roub, jakýsi doplněk, kulturní zlepšovák — vynalezený v antickém Řecku, jak kdosi poznamenal. Jak by však druh, který superschopností rozumu nedisponuje, mohl něco jako rozum vymyslet? Rozum sice nepochybně těží z různých kulturních inovací,

ale sama schopnost určitého druhu produkovat, vyhodnocovat a používat důvody přímo volá po evolučním vysvětlení. Dosavadní vysvětlení však bohužel příliš přesvědčivé není.

Problém je ale ještě horší. Ono nepřesvědčivé vysvětlení je podle všeho dokonce zavádějící. Pro srovnání si představme, že u jednoho živočišného druhu se navzdory všem překážkám přece jen vyvinula biologická kola. Nemáme ani potuchy, *jak* tato evoluce proběhla. Pokud by však kola živočichovi umožňovala pohybovat se maximálně efektivně v jeho přirozeném prostředí, dovedli bychom si alespoň představit, *proč* se vyvinula. Jinými slovy, chápali bychom jejich funkci. Očekávali bychom, že živočišná kola budou stejně jako jiné biologické orgány vykazovat určité slabiny a občas nebudou fungovat správně. Neočekávali bychom však, že v tomto pohybovém ústrojí najdeme systémový nedostatek zpochybňující samu jeho funkci — například opakující se rozdíl ve velikosti kol na opačných stranách osy, kvůli němuž zvíře jen s obtížemi udrží směr. Biologický mechanismus popsán jako chybná adaptace je pravděpodobně chybně popsán mechanismus. Avšak rozum, tedy v tom smyslu, jak bývá běžně charakterizován, je právě takový případ.

Psychologové tvrdí, že prokázali nedokonalost lidského rozumu. Názor, že rozum koná svou práci docela mizerně, je dnes běžně přijímán. Řada experimentů psychology a filozofy přesvědčila, že lidé se při uvažování dopouštějí nehorázných chyb. A nejde jen o to, že si při uvažování počínají špatně; oni jsou při něm navíc systematicky předpojatí. Kola rozumu zkrátka nejsou vyvážená.

Na pozadí této očividné skutečnosti se rozhořely hádky. Rozum je tedy nedokonalý, ale jak dalece? Jak lze vůbec stanovit, nakolik je rozum úspěšný a nakolik selhává? Jaké mechanismy za to nesou odpovědnost? Účastníci této polemiky se sice často dostávají do trpkých sporů, nepodařilo se jim ale zpochybnit základní dogma. Všichni považují za pevně daný fakt, že úkolem rozumu je pomáhat jedincům dosáhnout vyššího poznání a činit lepší rozhodnutí.

Pokud toto dogma přijmete, je skutečně nepochopitelné, proč se rozumu nedaří být nestranným, objektivním a logickým. Paradoxní je, že rozum nejenže lidi běžně nepřivádí ke společnému názoru, ale právě naopak, často přímo prohlubuje rozpory, které mezi nimi pa-

nují. Proč bychom ale vůbec měli to dogma přijímat? Inu, je zde váha tradice... A také se můžete ptát, jakou jinou funkci by měl tedy rozum mít.

Rozum je obvykle vnímán jako dvojí záhada. Není to obyčejný mentální mechanismus, ale kognitivní superschopnost, kterou evoluce — dříve to byli bohové — udělila výhradně nám lidem. A jako kdyby to samo o sobě nebylo dost záhadné, ukazuje se, že ta superschopnost je nedokonalá. Neustále svádí lidi z cesty. Je tedy rozum kazová superschopnost? Opravdu?

Naším cílem je tuto dvojí záhadu vyřešit. Hodláme prokázat, že rozum do mysli jedince, do společenských interakcí i do lidské evoluce dokonale zapadá. Za tím účelem zpochybníme tradici, zavrhneme dogma a znovu se zamyslíme nad mechanismy rozumu i nad jeho funkcí.

Kam směřujeme

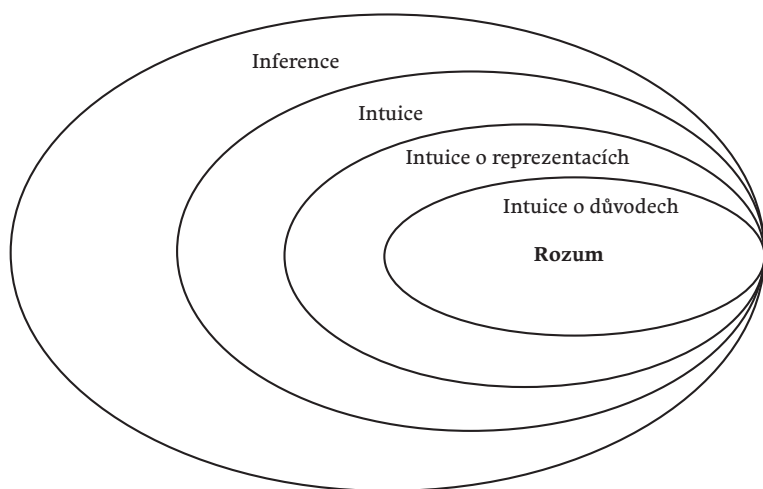
Filozofie se problému rozumu věnuje už více než dva tisíce let a v posledních padesáti letech se k ní navíc připojil intenzivní experimentální výzkum. Ruce k dílu přiložili i někteří z největších myslitelů všech dob. Bylo by nanejvýš opovážlivé tvrdit, že většina těchto úvah se ubírala špatným směrem, kdyby nebylo skutečnosti, že filozofická i psychologická tradice byly odedávna s vervou napadány přímo v rámci svých oborů.

Jak dobře vede rozum lidi k pravdivému vědění a správným rozhodnutím? Jak dobře lidé rozum používají? Rozhodně nemáme v úmyslu převyprávět zde všechny staré debaty, do nichž se dnes zapojili i psychologové a které nabyly takové intenzity, že se jim začalo říkat „války o rozum“. Místo toho se v první části této knihy nazvané „Zpochybnění dogmatu“ zaměříme na ty střety, které ukazují, jak vážné jsou problémy vyplývající z běžných přístupů k rozumu a jak zoufale potřebujeme tyto problémy vyřešit. Vyslovíme názor, že účastníci těchto vášnivých debat se navzájem vyčerpali do té míry, že nejlepší by možná bylo posbírat na bojišti všechno, co by snad ještě mohlo být k užítku, a vydat se hledat nová dobrodružství na slibnější půdě.

Nejde nám ostatně ani tak o vyvracení chatrných starých představ, jako spíš o to, abychom vyvinuli nové vědecké chápání rozumu,

takové, jaké onu dvojí záhadu vyřeší. Prokážeme, že rozum rozhodně není žádný podivný kognitivní doplněk, že to není žádná superschopnost, kterou lidem nadělila evoluce v jakémisi rozmaru, ale že celkem přirozeně zapadá mezi další lidské kognitivní schopnosti a navzdory důkazům svědčícím o opaku je k plnění své skutečné funkce dobře uzpůsoben.

Abychom pochopili, jak se rozum mohl vyvinout a jak funguje, musíme věnovat pozornost nejen tomu, co činí rozum jedinečným, ale i jeho místu mezi ostatními psychickými schopnostmi a tomu, jak mnoho s nimi má společného. Do procesu vyvozování inferencí se zapojuje řada mechanismů, přičemž rozum je jen jeden z nich. Ve druhé části nazvané „Pochopení inference“ dáváme rozum do vztahu k jiným inferenčním mechanismům. Celková představa je schematicky vyjádřena na obrázku 1.

Obrázek 1. Jak je rozum zakotvený v různých kategoriích inference

Zvířata vyvozují inference neustále: na základě toho, co už vědí, dospívají k závěrům ve věcech, o nichž zatím nevědí — například předpokládají, co se stane následně, a podle toho jednají. Počínají si tak prostřednictvím nějaké obecné inferenční schopnosti? Rozhodně

ne. Zvířata spíše využívají řadu různých inferenčních mechanismů, z nichž každý se zabývá jiným typem problémů: Co jíst? S kým se pářit? Kdy zaútočit? Kdy utéct? A tak dále.

Lidé jsou stejní jako jiní živočichové: místo jedné všeobecné inferenční schopnosti používají celou řadu specializovaných mechanismů. U lidí však mnoho těchto mechanismů nepředstavují „instinkty“, ale nástroje získané díky interakcím s jinými lidmi v průběhu socializace. Přesto se většina těchto naučených mechanismů zakládá na instinktech: jestliže například mluvíme wolofsky, anglicky nebo jazykem tagalog, nejedná se o instinktivní rozhodnutí, nýbrž proces, v jehož rámci věnujeme zvláštní pozornost zvukům řeči a procházíme jednotlivými kroky nezbytnými pro osvojení jazyka vlastní komunity, v zásadě instinktivní je.

Pokud jsme schopni posoudit, jiní živočichové vyvozují inference, aniž si to uvědomují. I lidé dospívají k celé řadě inferencí automaticky a nevědomě — například když se učí mateřskému jazyku. Existuje ale množství inferencí, kterých si lidé alespoň částečně vědomi jsou. Zde hovoříme o intuicích. Dospějete-li k intuici — například že se vaše kamarádka Molly zlobí, přestože to sama neřekla, nebo to dokonce popírá —, tato intuice vám najednou plně zformovaná vyskočí ve vědomí; přitom ji ale rozpoznáte jako něco, co přichází zevnitř, jako závěr, který jste si nějak vytvořili ve své vlastní mysli. Intuice jsou jakési mentální ledovce: vidíme jenom vrcholek, ale víme, že pod povrchem se skrývá mnohem víc, co nevidíme.

Současné myšlení o myšlení (například slavná kniha *Myšlení, rychlé a pomalé* Daniela Kahnemana)² se z velké části zabývá kontrastem mezi intuicí a uvažováním, jako by se jednalo o dvě zcela odlišné formy inference. My naopak zastáváme názor, že uvažování je samo o sobě svého druhu intuitivní inference.

Mezi intuicí v obecném smyslu a uvažováním konkrétně se ve skutečnosti nachází ještě jedna přechodná kategorie. Lidé jsou schopni vytvářet si nejen reprezentace věcí a událostí ve svém prostředí, ale i reprezentace těchto reprezentací. Máme přece intuice o tom, co si druzí lidé myslí, a také o různých abstraktních představách. Tyto intuice o reprezentacích jsou zásadní pro naši schopnost rozumět jeden druhému, komunikovat a sdílet názory a hodnoty. Hodláme prokázat,

že rozum je mechanismus sloužící k produkci intuitivních inferencí o jednom druhu reprezentací — o důvodech.

Ve třetí části nazvané „Nový pohled na rozum“ se zásadně rozcházíme s dominantními přístupy; odmítáme běžný způsob, jakým se rozum staví do protikladu k intuici. Studium rozumu (ve smyslu mentální schopnosti) a studium důvodů (ve smyslu ospravedlnění, zdůvodnění) pojmáme jako jedno a totéž, přestože filozofie i psychologie k těmto kategoriím dosud přistupují jako ke dvěma zcela odlišným tématům.

Zatímco obvykle bývá rozum vnímán jako vyšší schopnost umožňující lepší samostatné myšlení, my zastáváme názor, že nalézá užítí především v interakcích s druhými lidmi. Důvody produkujeme proto, abychom své myšlenky a činy ospravedlnili před druhými, a také abychom druhé přesvědčili, že mají myslet a jednat tak, jak sami navrhuje. Vedle toho nevyužíváme rozum ani tak k hodnocení vlastních myšlenek, jako spíše k vyhodnocování důvodů, které předkládají druzí, aby se ospravedlnili nebo aby nás přesvědčili.

Zatímco obvykle bývá rozum vnímán jako užítí logiky, nebo alespoň určitého systému pravidel, která mají rozšířit a zkvalitnit naše vědění a rozhodování, my zastáváme názor, že rozum je mnohem oportunističtější a eklektičtější a na žádná formální pravidla se neváže. Hlavní role logiky v procesu uvažování je podle nás dost možná čistě rétorická: logika pomáhá zjednodušovat a schematizovat intuitivní argumenty, čímž zdůrazňuje a často také zveličuje jejich sílu.

Proč se tedy rozum vyvinul? Co přesně nám na rozdíl od běžnějších forem inference poskytuje? Co je ten zvláštní výtěžek, který má význam jen a pouze pro lidské bytosti? Ve snaze odpovědět na tyto otázky zabíráme téma v mnohem širší perspektivě.

Tvrdíme, že rozum má dvě hlavní funkce: produkovat důvody, kterými se ospravedlňujeme, a argumenty, kterými se snažíme přesvědčit druhé. Tyto dvě funkce vycházejí ze stejného druhu důvodů a jsou úzce propojené.

Proč si vlastně dáváme tu práci a snažíme se před druhými ospravedlnit? Lidé se od jiných živočichů liší nejen nadmíru vyvinutými kognitivními schopnostmi, ale hlavně tím, jak mnoho navzájem spolupracují. Spolupracují nejen s blízkými, ale i s úplně cizími lidmi; nejen

při jednorázových akcích, ale i dlouhodobě; nejen v rámci úzkého repertoáru společných aktivit typických pro daný druh, ale i při společném hledání nových forem spolupráce. Taková spolupráce obnáší jedinečné problémy v oblasti koordinace a vzájemné důvěry.

První funkcí rozumu je poskytovat nástroje umožňující různorodou a všestrannou koordinaci, kterou lidská spolupráce vyžaduje. Udáváním důvodů, které jejich počínání vysvětlují a zdůvodňují, lidé sdělují, co motivuje a také — v jejich očích — ospravedlňuje jejich myšlenky a činy. Při tom dávají druhým na vědomí, co od nich mohou očekávat, a implicitně také naznačují, co od druhých sami očekávají. Hodnocení důvodů druhých lidí má zásadní význam při rozhodování o tom, komu můžeme důvěřovat a jak dosáhnout koordinace.

Lidé se od jiných živočichů liší také množstvím a šíří informací, které si navzájem sdělují, a mírou, do níž na tuto komunikaci spoléhají. Aby se z nás byli mohli stát kompetentní dospělí jedinci, museli jsme se hodně učit od druhých. Za své schopnosti a všeobecné znalosti nevděčíme ani tak osobní zkušenosti, jako spíše sociálnímu přenosu. Ve většině našich každodenních aktivit, v rodinném životě, práci, lásce i volném čase, spoléháme v hojné míře na to, co jsme se naučili od ostatních lidí. Tyto obrovské a životně důležité přínosy, které jsou důsledkem komunikace, jsou ale vyváženy naší zranitelností vůči dezinformacím. Nasloucháme-li druhým, chceme vždy pravdivé informace. Pokud ale k druhým sami promlouváme, často je v našem zájmu je pomýlit, třeba ne hned přímočarou lží, ale překrucováním, vynecháváním a přeháněním informací, abychom je v jejich názorech a činech lépe ovlivnili.

Nasloucháme-li tedy druhým, je v našem zájmu důvěřovat s rozvahou a někdy také nedůvěřovat. Hovoříme-li k druhým, často musíme překonávat jejich pochopitelnou nedůvěru. Ideální by bylo, kdybychom druhým nedůvěřovali pouze tehdy, jestliže si naši důvěru nezaslouží. My však druhým často nedůvěřujeme spíše z opatrnosti — ne proto, že bychom věděli o jejich nedůvěryhodnosti, ale protože si nejsme jistí jejich důvěryhodností. Tato zdrženlivost je sice moudrá — dvakrát měř, jednou řež —, v konečném důsledku se ale můžeme připravit o hodnotné informace. Komunikace, jež by mohla být ku prospěchu mluvčímu i posluchači, často zadrhává právě kvůli nedůvěře.

Druhou funkcí rozumu — funkcí, jež se naplňuje skrze uvažování a argumentaci — je podle našeho názoru dosahování maximální efektivitivy komunikace i v takové situaci, kdy mluvčí postrádá v očích posluchačů dostatečnou důvěryhodnost. Rozum produkuje důvody, které lidé používají jako argumenty k přesvědčení zdrženlivého publika. A zrovna tak umožňuje opatrnému publiku tyto důvody vyhodnocovat, přijímat dobré argumenty a zavrhnout špatné.

Velká část naší předchozí společné práce se zaměřovala na tuto argumentativní funkci rozumu, přičemž jejím výsledkem byl vznik „argumentativní teorie uvažování“.³ V této knize chceme náš pohled dále rozšířit, vzít v potaz jak argumentativní, tak ospravedlňovací funkci rozumu a vyvinout interakcionistický přístup k mechanismům i oběma funkcím rozumu.

Čtvrtá část, „Co rozum dokáže a co ne“, poskytuje přehled všeho, co rozum dělá. Zde ukážeme, do jaké míry je náš interakcionistický pohled schopen vysvětlit, proč se rozum chová tak, jak se chová. Vracíme se k některým dobře známým, ale špatně vysvětleným slabinám rozumu, jako je například konfirmační zkreslení. Také věnujeme pozornost některým jeho opomíjeným silným stránkám.

Přehled zahajujeme dvojím pozorováním: rozum je jednak předpojatý a jednak lenivý. Předpojatý, protože v drtivé většině případů nachází vysvětlení a argumenty podporující naše vlastní hledisko, a lenivý, protože se téměř nesnaží posuzovat hodnotu vysvětlení a argumentů, které sám produkuje. Vezměte si třeba člověka, který rád tráví prázdniny na pláži. Uvažuje-li o tom, kde stráví příští dovolenou, mimoděk bude shromažďovat důvody, které hovoří ve prospěch nějakého slunného místa u moře, a to včetně těch, které jsou očividně chabé (například že společnost, která ho na to místo dopraví, nabízí letenky se slevou, přičemž táž sleva se vztahuje i na mnoho jiných destinací).

Používáme-li rozum osamoceně, obvykle to má dva typické výsledky. Pokud začneme se silným názorem, všechny důvody, které nás napadnou, mají tendenci tento názor podporovat. Je tedy nepravděpodobné, že bychom názor změnili; může se dokonce stát, že si vybudujeme ještě větší sebevědomí a budeme o svých názorech ještě přesvědčenější. Někdy ale na počátku žádný silný názor nemáme, anebo

začínáme s názory navzájem protichůdnými. V tom případě nás rozum povede k takové volbě, kterou je shodou okolností snazší zdůvodnit, přičemž to nebývá vždy ta nejlepší. Představte si například, že si musíte vybrat mezi návštěvou u nesnesitelné tchyně, po níž bude následovat dovolená na pláži, a dovolenou na pláži, po níž se pojedete podívat k tchyni; druhá možnost je přitom o něco levnější. Rozum vás bude nutit, abyste si počínali racionálně a rozhodli se pro levnější možnost. Na druhou stranu je ale pravděpodobné, že budete mnohem spokojenější, pokud začnete u tchyně a nedopustíte, aby vám vidina návštěvy zkazila dovolenou na pláži. Takové rozhodnutí představuje celkově lepší volbu, zahrnuje ale ony obtížné ospravedlnitelné výdaje navíc.

Psychologové všeobecně uznávají, že rozum je předpojatý a lenivý, často nedokáže napravovat mylné intuice a někdy věci ještě zhoršuje. Většinou se ale současně domnívají, že hlavní funkcí rozumu je posilovat individuální poznání — tedy úkol, při jehož plnění si vede značně mizerně. Interakcionistický pohled oproti tomu vůbec poprvé předkládá evolučně uspokojivé vysvětlení oněch často kritizovaných zkreslení a nedostatků, jimiž se rozum vyznačuje.

Dává smysl, že kognitivní mechanismus, který se snaží sám sebe ospravedlnovat a druhé přesvědčovat, je předpojatý a líný — a my to hodláme prokázat. Nezdary osamělého myslitele jsou důsledkem užití rozumu v „abnormálním“ kontextu. Stejně jako nečekáte, že pod vodou bude psát pero (které pro tento účel nebylo navrženo) nebo že tam budou dýchat plíce (jež se pro tento účel nevyvinuly), ani rozum nemůže zaručit adaptivní výsledky mimo interaktivní kontext, v němž se původně vyvinul.

Co se tedy stane, pokud rozum umístíme zpět do jeho „normálního“ prostředí? Pokud jej zapojíme do debaty, při níž si lidé navzájem vyměňují argumenty a důvody? V takovém kontextu řádně plní funkci, pro niž se vyvinul. Zvláště v situaci, kdy spolu lidé navzájem nesouhlasí, ale v jejich společném zájmu je nalézt pravdu nebo řešení problému, obvykle vítězí nejlepší nápad; bez ohledu na to, zda dotyčný zastával onen názor už na začátku, anebo k němu dospěl v průběhu diskuse, je pravděpodobné, že se mu podaří přesvědčit i ostatní. Tento závěr je možná až nepatříčně optimistický, podporuje jej ale množství

důkazů, od studentů diskutujících o logických problémech přes rokování soudních porot až po prognostiky snažící se předpovědět, kde vypukne příští válka.

V posledních třech kapitolách (část 5, „Rozum v divočině“) ukážeme, jak pevně si stojí všechny vlastnosti a účinky rozumu, jimiž jsme se zabývali dříve. Zjistíme, že osamělé uvažování je předpojaté a lenivé, zatímco argumentace je efektivní nejen v naší snad až příliš argumentativní západní společnosti, ale i ve všech ostatních kulturách, a nejen u vzdělaných dospělých, ale i u malých dětí. Jen málo koho překvapí, že rozum je obvykle předpojatý a lenivý, zvláště pokud uvažujeme o morálních a politických otázkách. Překvapivější bude ale možná zjištění, že dokonce i v oblasti morálky a politiky může argumentace fungovat poměrně efektivně, přičemž účastníkům debaty umožňuje formulovat přesnější morální soudy a občanům zastávat osvícenější názory. Taková zjištění však můžeme očekávat právě tehdy, pokud zaujmeme interakcionistické hledisko.

Poslední kapitola (kapitola 18, „Osamělí géniové?“) se zabývá vědou, jež bývá všeobecně považována za největší výdobytek lidského rozumu. Věda je v mnoha ohledech jistě výjimečná, je ale výjimečný i způsob, jímž vědci používají rozum? Vědecký pokrok bývá často přisuzován osamělým géniům, jako byli Newton, Darwin nebo Einstein. Tvrdí se, že jejich rozum byl dokonalejší než rozum běžných lidí a netrpěl nedostatky, které sužují nás ostatní. A nejenže se tito géniové při vymýšlení svých teorií obešli bez diskusí s druhými, ty diskuse by jim dokonce mohly bránit v práci, kdyby jejich revoluční myšlenky narazily na nepochopení nebo opovržení jejich méně osvícených kolegů. Lepší je počkat, až na svět přijde nová, méně předpojatá generace. Naštěstí (pro naši teorii i pro vědce) věda takto nefunguje. Vědci si musejí vystačit se stejným rozumem jako všichni ostatní lidé, s jeho předpojatostí i všemi dalšími nedostatky. Těží ale z jeho silných stránek a zvláště ze skutečnosti, že rozum je při vyhodnocování dobrých argumentů efektivnější než při jejich produkování. Jsou-li k dispozici argumenty, vědecká komunita dokáže přenést novou teorii z periferie do učebnic během několika málo let.

V těchto pěti částech a osmnácti kapitolách stavíme tedy interakcionistický přístup k rozumu do kontrastu s běžnými přístupy intelektua-

listickými: domníváme se, že rozum je především sociální schopnost. Nepopíráme, že může být původcem obrovských intelektuálních výdobytků, jako to dobře ilustruje právě případ vědy; naopak, vysvětlujeme, jak jich dosahuje: prostřednictvím interakce s druhými.

Jelikož nemůžeme očekávat, že nám ihned slepě uvěříte, předložíme vám argumenty, které budete moci posoudit podle jejich vlastní hodnoty. Ukážeme vám, že pojetí rozumu jako mechanismu, který produkuje intuitivní inference o důvodech, řeší první polovinu záhady: rozum není žádná superschopnost nevěrohodně naroubovaná na zvířecí mysl; spíše se jedná o dobře integrovanou složku nesmírně rozvinuté mysli, jíž se lidské zvíře vyznačuje.

Pokud jde o druhou polovinu záhady, prokážeme, že ona zjevná předpojatost, která bývala popisována jako žalostný nedostatek rozumu, ve skutečnosti představuje rys velmi dobře adaptovaný na jeho argumentační funkci. Z tohoto přístupu vyplývá řada někdy překvapivých predikcí ohledně lidského rozumu. A důkazy, které předkládáme, tyto predikce potvrzují. Snad vás silou argumentů přesvědčíme, že interakcionistický přístup je správný, anebo že je alespoň na správné cestě. Tím pádem sama tato kniha poslouží jako ilustrace přístupu, který obhájíme.